

УДК 343.985

ПРО СУТНІСТЬ ОДНОЧАСНОГО ДОПИТУ КІЛЬКОХ ВЖЕ ДОПИТАНИХ ОСІБ

Поліванова І. О.,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: у статті визначено та проаналізовано зміни в Кримінальний процесуальний кодекс України, що стосуються проведення одночасного допиту кількох вже допитаних осіб. Сформульовано положення, які характеризують сутність цієї слідчої дії та впливають на її підготовку і проведення.

Ключові слова: допит, очна ставка, істотні суперечності, неправдиві показання, міжособистісний конфлікт, психологічний вплив.

Аннотация: Определены и проанализированы изменения в Уголовный процессуальный кодекс Украины, касающиеся проведения одновременного допроса нескольких уже допрошенных лиц. Сформулированы положения, характеризующие сущность данного следственного действия и влияющие на ее подготовку и проведение.

Ключевые слова: допрос, очная ставка, существенные противоречия, ложные показания, межличностный конфликт, психологическое воздействие.

Annotation: the changes in the Criminal Procedure Code of Ukraine concerning the simultaneous interrogation of several already questioned persons have been identified and analyzed. Formulated provisions that characterize the nature of this investigative action and affect its preparation and conduct.

Key words: interrogation, internal rate, significant contradictions, false testimony, interpersonal conflict, psychological influence.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) (2012 р.) у ч. 9 ст. 224 «Допит» передбачає можливість проведення допиту кількох вже допитаних осіб: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань. Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту...».

Наведені положення суттєво відрізняються від тих, які існували в попередньому КПК України (1961 р.), що передбачав можливість проведення такого допиту, який іменувався очною ставкою. В статті 172 «Очна ставка» зазначалося: «Слідчий вправі провести очну ставку між двома раніше допитаними особами, в показаннях яких є суперечності», а в ч. 2 ст. 173 зазначеного КПК України «Проведення очної ставки» визначалося процедура цієї слідчої дії: «Викликаним на очну ставку особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини справи, для з'ясування яких призначена очна ставка. Після цього слідчий ставить запитання. Особи, викликані на очну ставку, з дозволу слідчого можуть ставити запитання одна одній».

Таким чином, у КПК України 2012 року відбулися суттєві зміни в тлумаченні і правовому регулюванні цього способу отримання доказів у кримінальних провадженнях. Висвітлення сутності одночасного допиту кількох вже допитаних осіб на тлі вказаних законодавчих змін і складає мету даної статті.

Перш за все, потрібно визначити, які саме новели були внесені до кримінального процесуального законодавства щодо регулювання вказаного різновиду допиту і як це впливає на розуміння його сутності та організацію проведення. Зокрема, законодавець України вніс такі суттєві зміни.

1. Виключив з використання термін «очна ставка», яким позначався цей різновид допиту як окрема слідча дія. Цим було знято акцентуацію на допиті віч-на-віч осіб-носіїв інформації (свідків, потерпілих, підозрюваних), що відсторонює на задній план взаємний психологічний вплив допитуваних осіб.

2. Вказав на можливість одночасного допиту не тільки двох (як було за колишнім законодавством), але і більшої кількості раніше вже допитаних осіб. З одного боку, це розширило коло суб'єктів, які можуть своєю присутністю впливати один на одного під час допиту, а з іншого – значно ускладнило підготовку і проведення.

3. Надав право брати активну участь у допиті захисникам чи представникам суб'єктів, які були вже допитані. Це не тільки ще більше розширило коло учасників, але й створило умови для використання стороною захисту кваліфікованої юридичної підтримки своєї позиції під час допиту.

4. Визначив мету одночасного допиту кількох вже допитаних осіб - з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. За колишнім законодавством вказувалося тільки на підставу проведення – наявність «суперечностей» у показаннях.

Видається, що вказані зміни можуть суттєво вплинути на розуміння сутності вказаного різновиду допиту, прийняття рішення щодо його проведення і відповідну тактику реалізації цього рішення. У зв'язку із цим, на наш погляд, доцільним є аналіз природи і призначення одночасного допиту кількох вже допитаних осіб.

Історія появи у кримінальному процесі такого способу отримання і перевірки доказів як одночасний допит кількох вже допитаних (очної ставки) пов'язана з історією формування законодавства в Російській імперії, до складу якої Україна входила більше століття. Виділення кримінального процесу, як окремої галузі права, поєднується з реформою судової системи в Російській імперії 60-х років 19 століття. Саме тоді закінчилося остаточне виділення процесуальних норм в особливий кодекс, що відбулося з виданням Судових статутів 20 листопада 1864 року, до яких входили такі частини: 1) Заснування судових установ; 2) Статут цивільного судочинства; 3) Положення про нотаріальні частини; 4) Статут кримінального судочинства [1, с. 4]. У ст. 452 Статуту кримінального судочинства зазначалося, що на попередньому слідстві очні ставки даються свідкам у тих випадках, коли від роз'яснення суперечностей у їх свідченнях залежить подальший напрям слідства (*виділено мною – П.І.О.*). Під подальшим напрямом слідства розумілася або зміна підсудності справи, або інша кваліфікація злочину, або знищення наявних доказів проти обвинуваченого, або залучення до слідства нових осіб [1, с. 167; 2, с. 510]. Таким чином, у наведеному історичному нормативно-правовому акті з кримінального процесу зазначалося, що очні ставки проводяться для усунення не будь-яких розбіжностей у показаннях свідків, а лише таких суперечностей, які мають суттєве значення для досудового розслідування.

Термін «очна ставка» походить від давнього виразу «ставити очі на очі», що означає давати показання, дивлячись один одному в очі. Як різновид допиту очна ставка є специфічним психічним спілкуванням, яке розвивається між кількома особами. Характерною особливістю цього психічного спілкування є те, що в більшості випадків, як підкреслюють фахівці у галузі юридичної психології, на початку очної ставки принаймні між двома її учасниками існують конфліктні стосунки і висока емоційна напруженість [3, с. 428; 4, с. 234]. Це обумовлюється наявністю суперечностей у їх показаннях, які часто мають вельми гострий характер. Особливо конфліктними психічні відносини стають у тих випадках, коли один з учасників абсолютно свідомо дає неправдиві показання, які зачіпають права чи певні інтереси іншого учасника або учасників.

У зв'язку із цим потрібно звернути увагу на те, що конфлікт під час одночасного допиту кількох раніше допитаних осіб є окремим проявом міжособистісного конфлікту. Як відзначає соціолог Л. Е. Орбан-Лембрик, у процесі спілкування людей між собою можуть виникати часткові суперечності, а може виявлятися й антагонізм позицій, породжений наявністю в них взаємно заперечливих цінностей, цілей і мотивів. Тоді стосунки ускладнюються до такої міри, яка набуває характеру міжособистісного конфлікту. У таких конфліктах може бути висока ціна – вони можуть тягнути за собою розмаїття негативних емоцій, стресів, переживань і розчарувань, що може привести до зміни системи стосунків і цінностей [5, с. 515]. Видається, що в основу одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб (очної ставки) закладено саме використання міжособистісного конфлікту і пов'язаних з ним емоційних переживань для викриття неправдивих показань несумлінної особи. І ці емоційні переживання найбільш сильні, коли особа, яка оцінює показання (контрагент несумлінного учасника допиту), входить до кола його знайомих і її оцінки важливі у їхньому найближчому середовищі. Саме це робить такий допит гостро конфліктним, в якому слідчий (прокурор) намагається використати конфлікт між певними особами для викриття неправдивості одного з учасників допиту і встановлення істини в кінцевому підсумку. Тому, як справедливо зазначає А.Р. Ратінов, слідчому іноді доцільно спеціально загострювати міжособистісний конфлікт допитуваних осіб шляхом постановки перед ними таких запитань, якими вони викривають один одного [6, с. 217-226].

Підкреслюючи, що очна ставка проводиться для усунення істотних суперечностей у показаннях вже допитаних осіб, В. О. Коновалова і В. Ю. Шепітько звертають увагу, що вона дає змогу вирішити й інші завдання: долати добросовісні помилки допитуваного; перевіряти правдивість показань раніше допитаних осіб; з'ясувати причини походження істотних суперечностей; перевіряти та оцінювати криміналістичні версії; викривати неправду в показаннях допитуваних (неправдиве алібі, обмова, самообмова та ін.); перевіряти зібрані раніше у справі докази; підсилувати позицію тих чи інших осіб, які дали правдиві показання [7, с. 116]. На наш погляд, з наведеного переліку завдань доцільно виділяти головне і похідні завдання. Видається, що головним завданням одночасного допиту кількох вже допитаних осіб все таки виступає з'ясування причини розбіжностей у показаннях і викриття неправди в показаннях певної особи.

Потрібно відзначити, що у кримінальних провадженнях розбіжності в показаннях кількох осіб про одні і ті ж обставини є поширеним явищем і можуть мати різну природу. Так, певні розбіжності в показаннях свідків можуть бути пов'язані з різним станом їх органів чуття, акцентуацією уваги, знаходженням у різних умовах сприйняття і, навіть, професією. Але такі розбіжності можуть бути викликані й зацікавленістю певної особи у результатах кримінального провадження і їх поява є результатом протидії слідству шляхом надання неправдивих показань. Зазвичай, це спостерігається з боку підозрюваного, але й можливо й з боку свідків і навіть потерпілих, які стали об'єктом впливу підозрюваного чи його спільників, чи родичів. Таким чином, розбіжності в показаннях допитаних осіб можуть бути як результатом сумлінної помилки, так і результатом протидії слідству, що дає підстави у контексті розглядуваної проблематики поділити допитаних осіб на сумлінних і несумлінних. Стосовно очної ставки, на наш погляд, може йтися тільки про з'ясування причин розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб в контексті викриття несумлінного учасника кримінального провадження. У випадках сумлінної помилки когось із учасників немає ніякого сенсу у зведенні їх віч-на-віч з іншою особою, яка давала показання (ці показання можуть бути просто оголошені слідчим під час звичайного допиту і пропозицією сумісно розібратися у виявлених розбіжностях на предмет можливої помилки). Адаже в такому випадку очний контакт раніше допитаних осіб не може ніяк вплинути на те, що було сприйнято людиною раніше, а не придумано після того. Саме для викриття неправди й використовується міжособистісний конфлікт раніше вже допитаних осіб.

Потрібно зазначити, що прагнення використання міжособистісного конфлікту може мати місце і з боку сторони захисту (підозрюваного та його захисника) для відстоювання своєї позиції у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим цілком обгрунтовано виглядає поділ одночасного допиту раніше вже допитаних осіб на: 1) допит, що проводиться з ініціативи слідчого чи прокурора; 2) допит, що проводиться на вимогу підозрюваного та його захисника (сторони захисту). В літературі звертається увага на те, що в останньому випадку прийняттю рішення про її проведення повинно передувати ретельне вивчення мотивації зазначеної особи. Так, якщо звинувачений вимагає проведення очної ставки для спростування неправдивих показань свідка або потерпілого (обмови), то її проведення доцільне. Проте, якщо існує небезпека, що під час очної ставки звинувачений спробує вплинути на іншого учасника з метою зміни свідчень або здійснити неконтрольований обмін інформацією зі своїм співучасником, проведення очної ставки уявляється справою проблемною та ризикованою [4, с. 234-235]. Але відмовити стороні захисту у такому клопотанні є досить проблематичним, адже воно завжди може бути заявлене як реалізація права на захист від необгрунтованих звинувачень з боку певних осіб (потерпілих чи свідків, чи навіть співучасників, які пішли на співробітництво зі слідством). А оскільки відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України особи, які беруть участь у допиті та їх захисники мають право ставити одна одній запитання, то проведення такого допиту може бути використане підозрюваним та його захисником з метою здійснення тиску на добросовісного учасника процесу з метою зміни ним своїх викривальних показань. Тобто з боку підозрюваного та його захисника такий допит може бути використаний як тактична операція, спрямована на здійснення психологічного тиску на ключових учасників кримінального провадження з боку сторони обвинувачення.

Підсумовуючи викладене, можна сформулювати положення, які відображають сутність одночасного допиту кількох вже допитаних осіб:

- такий допит є доцільним для з'ясування причини розбіжностей у показаннях і викриття неправди в показаннях певної особи шляхом здійснення психологічного впливу сумлінних учасників кримінального провадження;
- під час його проведення відбувається взаємний психологічний вплив його учасників, які мають на меті різні цілі;
- очний контакт учасників кримінального провадження завжди пов'язаний з ознайомленням цих учасників з певними матеріалами кримінального провадження і витоком інформації;
- такий допит може бути ініційований підозрюваним та його захисником для здійснення психологічного тиску на ключового учасника кримінального провадження з боку сторони обвинувачення;
- одночасний допит раніше вже допитаних осіб потребує ретельної підготовки і пов'язаний із значними витратами часу (враховуючи його підготовку і проведення);
- проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях є досить ризикованим засобом отримання і перевірки доказів, зважаючи на його можливий негативний результат.

Відтак одночасний допит кількох вже допитаних осіб не є обов'язковою для проведення слідчою дією в ситуації, коли виявляються певні розбіжності в їх показаннях - це є правом слідчого (прокурора), що і знайшло відображення в редакції ч. 9 ст. 224 КПК України. Оскільки при проведенні такого допиту завжди існує ризик погіршення судової перспективи кримінального провадження, то рішення про її проведення повинно прийматися на основі оцінки наявності чи відсутності певних чинників, які дозволяють сподіватися на позитивний результат, розвіяти певні сумніви і побудувати логічну систему доказів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Познышев С.В. Элементарный учебник русского уголовного процесса. Москва, 1913. // Allpravo.Ru - 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allpravo.ru/library/doc1897p0/instrum3553/item3555.html>
2. Макалинский П.В. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах. Ч. 2. Изд. 6-е, допол. В.П. Ширковым - СПб., Изд. юрид. книж. маг. Н.К.Мартынова, 1907. – 762 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shaare-zedek.ru/makalinskiy-pv-prakticheskoe-rukovodstvo-dlya-sudebnyh-sledovateley-1907/>
3. Романов В.В. Юридическая психология: Учебник / В.В. Романов. – М.: Юристъ, 1998. – 488 с.
4. Юридична психологія: підручник / Александров Д.О., Андрюсюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін.: заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. – Вид. 2-е, доопр. та доп. – К.: КНТ, 2008. – 352 с.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: підручник: У 2 кн. Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.
6. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей / А.Р. Ратинов. – М.: Юрлитинформ, 2001. – 352 с.
7. Коновалова В. О., Юридична психологія: підручник / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 240 с.